

CÎTEVA PRECIZĂRI ASUPRA CERAMICII DE STIL FIKELLURA DIN ORAȘELE PONTICE

ÎN LUMINA DATELOR NOI DIN *CORPUS VASORUM ANTIQUORUM*

Marea Britanie, fasc. 13, British Museum, fasc. 8, 1954

O categorie importantă în grupa ceramicii grecești orientalizante este aceea a ceramicii de stil Fikellura, după numele cimitirului din Rhodos, unde a fost găsită în cantitate considerabilă¹. În funcție de această descoperire, contribuind și faptul că a apărut și în alte centre ale insulei, ca de ex. Vroulia și Camiros², arheologii au fost ispitiți la început să atribuie în întregime această ceramică Rhodosului³.

În decursul cercetărilor din primele decenii ale secolului, constatîndu-se totuși prezența ceramicii Fikellura și în alte puncte ale lumii grecești, dintre care unele fără contingentă directă cu insula pomenită, s-a pornit la căutarea unui alt centru sau eventual mai multor centre de producție a acestei categorii ceramice, minimalizîndu-se astfel aportul Rhodosului, sau chiar negîndu-se total⁴. Pendularea diferitelor păreri între concluzii diametral opuse a impus de la sine o revizuire a întregii probleme, care, pentru prima oară, a fost luată în considerare de către R. M. Cook, în studiul *Fikellura pottery*, BSA, XXXIV, 1934, atît din punctul de vedere al unei analize stilistice pentru fiecare exemplar în parte, cît și din acela al subordonării rezultatelor acestei analize considerațiilor de ordin sintetic, valabile pentru judecarea problemei sub multe din aspectele ei.

Un studiu asupra ceramicii Fikellura, pe lingă interesul pe care-l prezintă ca problemă în sine, este însă pentru cercetătorii de la Histria cu atît mai necesar, cu cît această ceramică a apărut în săpăturile arheologice de acolo în cantitate apreciabilă. În lucrarea *Les vases archaïques d'Histria*,

¹ Elinor R. Price, *East greek pottery, orientализing style (seventh and sixth centuries B.C.)*, în « *Classifications des céramiques antiques* », nr. 13, Paris, 1928, p. 19, cu menționarea bibliografiei mai vechi.

² K.F. Kinch, *Vroulia*, Berlin, 1914.

³ Ed. Pottier, *Vases antiques du Louvre*, Paris, 1897, nr. 321, 334 și pl. 13.

⁴ Em. Kunze, *Ionische Kleinmeister*, AthenMitt, 59, 1934, p. 80.

București, 1938, un capitol este consacrat în întregime stilului Fikellura. În lucrare se atribuie Miletului ceramica Fikellura, ca de altfel o bună parte a ceramicii grecești orientalizante. Din această cauză o serie de probleme, care s-ar naște din urmărirea diferențelor de pastă, tehnică și decor, și care ar ajuta la determinarea altui sau altor centre de producție, sînt lăsate pe plan secundar. Clasificarea ceramicii Fikellura în lucrarea citată se face pe forme de vase, stabilindu-se pentru Histria următoarele grupe: I amfore, II fragmente ce ar putea fi de amfore sau oinochoai, III oinochoai, IV olpai, V boluri sau cupe. Lipseau deci la Histria pînă în momentul apariției lucrării citate — și lipsa aceasta nu a fost încă acoperită — cupele cu picior, hydrile și amphoriskoi¹.

Mult mai concludent pentru ceramica Fikellura de la Histria apare deci studiul lui R. M. Cook, pomenit mai sus, căruia i se adaugă de către același autor, în *Corpus Vasorum Antiquorum*, Marea Britanie, fasc. 13, British Museum, fasc. 8, 1954², completări și precizări cu privire la datarea exemplarelor publicate în *Les vases archaïques d'Histria*. Din cercetarea acestor două studii se lămurește poziția ceramicii Fikellura de la Histria în cadrul general al stilului.

Dacă în *Fikellura pottery* se arătase că cel mai vechi exemplar s-ar putea data în al doilea sfert al sec. VI, spre începutul acestui pătrar³, în *Corpus Vasorum*, fasc. 8, se citează o oinochoe din Camiros, care după stil este «primul specimen existent dintr-un grup mai larg, ce se poate întinde mult în prima jumătate a sec. VI»⁴. Ca limită cronologică inferioară se acordă ceramicii Fikellura sfîrșitul sec. VI⁵. Întreaga categorie ceramică, cu cele 26 grupe, se plasează deci aproximativ, între anii 570 și 500 î. e. n. Ceramica Fikellura de la Histria se încadrează în unele din aceste grupe. Încă în *Fikellura pottery* se semnalase apartenența unei oinochoe și a unui fragment, probabil de amforă, la grupele U 8 și Y 38⁶, iar în *Corpus Vasorum*, fasc. 8, se continuă cu aceste încadrări. Exemplarele de la Histria pot intra în 12 grupe și anume: B, D, G, Y, K, M, P, Q, R, S, U, Z⁷.

O problemă importantă pentru Histria ar fi aceea a determinării centrului sau eventualelor centre care au alimentat această stațiune cu ceramică Fikellura, pe baza celor 26 grupe din *Fikellura pottery*. Lucrul acesta apare însă imposibil, deoarece, în lucrarea citată, grupările s-au făcut în funcție de considerații stilistice. Numai cîtorva din aceste grupe li se fixează, pe aceleași criterii, un anumit centru, în speță Rhodosul. De aceea, credem, spre deosebire de autor, că tocmai cercetarea diferențelor între argile ar putea aduce oarecare lumină în această problemă, pînă acum neelucidată.

¹ R.M. Cook, *Fikellura pottery*, BSA, XXXIV, 1934, p.54.

² Primit prin bunăvoința autorului, căruia îi aducem pe această cale mulțumirile noastre.

³ R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 51, fragment de amforă din Samos, grup Z I; la p. 90 se precizează că «stilul nu începe înainte de 580».

⁴ R.M. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 7 text și pl. 6 nr. 4, publicată și în *Fikellura pottery*, p. 37, grupul R1 și pl. 16 a.

⁵ R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 30.

⁶ *Ibidem*, p. 44 și 50.

⁷ R.M. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p.1—4 text.

Este adevărat că uneori aceste diferențe se datorează accidentelor de ardere ¹, dar cantitățile variabile de mica precum și calitatea acesteia de a fi albă sau galbenă, mare sau mărunță, ca și procentul variat de granulațiuni calcaroase, pot da indicii în ceea ce privește centrul sau centrele de apartenență a ceramicii. Descrierea argilelor din *Vases archaïques*, deși în această lucrare n-a fost valorificată, punind-o în legătură cu descrierea stilistică din *Fikellura pottery* și *Corpus Vasorum*, fasc. 8, ne ajută, în unele cazuri, să apreciem dacă exemplarul respectiv ar putea aparține grupului în care a fost încadrat, sau nu.

Ca centre cert rhodiene pentru unele fragmente Fikellura contează grupele M, O și P și, eventual, Q și S ². Fragmentul Histria B 1233, descris în *Vases archaïques* ca avind o pastă roșie portocalie, fină și friabilă cu foarte multă mica (mica albă) ³ și atribuit în *Corpus Vasorum*, fasc. 8, grupei M, nr. 11 ⁴, contrazice cunoștințele noastre despre argila din Rhodos, caracterizată ca foarte pură, lipsită atât de mica cit și de granulațiuni calcaroase și cu un aspect neted, onctuos ⁵. Fragmentul Histria B 2343 ⁶, grupul P 23e ⁷, prin argila roz-violetă, cu puțină mica, ar putea fi apropiat de Rhodos, dar îndoielnic. Ca probabil rhodian este caracterizat grupul Q, deși numeroase exemplare s-au găsit în Egipt. Din acest grup fac parte fragmentele Histria B 1922 și B 1035. B 1922 prezintă o pastă roșie cărămizie, cu puțină mica galbenă, pe cînd B 1035 are o argilă brun-violetă, cu foarte multă mica ⁸. Diferențele de culoare ar putea reprezenta consecința unui proces neunitar de ardere, dar procentul variabil de mica, ca și diferențele de calitate ale acesteia, fac exclusă apartenența celor două paste aceleiași lutării.

O strînsă conexiune cu stilul « rhodian » prezintă grupul S, care, printr-o oinochoe de la Louvre, continuă tradiția rhodiană. Acestui grup îi aparțin cele trei fragmente Histria, anume B 1504, B 2242 și B 2342 ⁹, mai unitare în ceea ce privește cantitatea de mica, dar tocmai existența acestui corp în compoziția pastei ne face să ne întrebăm dacă îl putem atribui Rhodosului.

Cît privește celelalte grupe în care se încadrează ceramica Fikellura de la Histria, nu putem să tragem concluzii mai strînse asupra originii lor, deoarece ne lipsesc elementele de comparație a pastei. Apropierea stilistică sint totuși extrem de prețioase pentru posibilitățile de datare pe care aceste grupe ni le oferă. Astfel, aproape toate fragmentele provenite din săpăturile 1949—1952 ¹⁰ se pot încadra în grupele de mai sus, cu excepția fig. 261, care este un *unicum*.

¹ R. K. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 5.

² R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 26, 30, 33, 37 și 42.

³ *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 328.

⁴ R.M. Cook, CVA British Museum, fasc. 8, p. 2 text.

⁵ *Les vases archaïques d'Histria*, p. 29.

⁶ *Ibidem*, p. 322.

⁷ R.M. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 2.

⁸ *Les vases archaïques d'Histria*, p. 324 și 335.

⁹ *Ibidem*, p. 333, 331 și 332.

¹⁰ *Histria I*, 1954, p. 399—404.

Partea privitoare la ceramica Fikellura de la Histria, din *Corpus Vasorum*, fasc. 8, se încheie cu câteva rectificări aduse unor atribuiri greșite acestui stil, în *Vases archaïques*. Exemplarul B 2445 din acea lucrare este în realitate de stil «rhodian» tirziu, iar altele două, B 1209 și B 2613, sînt dubioase¹.

Săpăturile din anul 1956 de la Histria au dat la iveală un exemplar deosebit de important, și anume o situlă cu decor anthropomorf, care din punct de vedere stilistic se poate apropia de grupele K 6 și Y 12²; în funcție de primul grup, situla se poate data spre mijlocul celui de-al treilea sfert al secolului al VI-lea, iar după complexul în care a fost găsită, către 525 î. e. n.³ Pe lângă valoarea sa artistică, acest exemplar mărește numărul pieselor cu incizii, ajungîndu-se astfel la patru piese care utilizează, parțial, această tehnică⁴.

În afară de Histria, ceramica Fikellura se mai întîlnește și în Pont, în stațiunile Berezan, Olbia, Panticapaeum și sudul Uniunii Sovietice (fără indicații asupra locului de proveniență pentru acest din urmă fragment)⁵.

Ultimele săpături au mai dat la iveală fragmente la Olbia, Myrmekion și Tyritake⁶. Comune pentru Berezan, Histria și Olbia sînt grupele B, Y, K, P, Q, S, Z, dintre care, P, Q și S ar putea fi de origine rhodiană, dacă pastele ar confirma acest lucru. În plus apare la Berezan grupul F și fragmentul de amforă, completare la grupul P, iar la Olbia și Panticapaeum, grupul Y⁷.

Trecerea în revistă a grupelor cu ceramică Fikellura din regiunile N și V pontice poate arăta, credem, că aceste grupe aparțin nu unui centru, ci unui cerc mai larg de producție, foarte apropiat de cel rhodian ca motive ornamentale. Ținînd seama de strînsa legătura dintre Rhodos și Samos⁸, considerăm drept cea mai justă ipoteza lui R. M. Cook, care conferă Samosului un rol de frunte în cadrul unei κοινή⁹. Pe de altă parte, avînd în vedere raritatea ceramicii Fikellura la Milet, Clazomenai și Ephes, credem că nu se mai poate susține¹⁰ ipoteza care caută originea ceramicii respective în această regiune.

¹ R.M. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 4.

² R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 19, 47 și pl. 12 a-b.

³ Aducem mulțumirile noastre prof. R.M. Cook pentru informațiile prețioase și fotografiile pe care ni le-a pus la dispoziție, ajutîndu-ne astfel la datarea acestui vas.

⁴ Pînă acum sînt cunoscute piesele din următoarele grupe: X 1, *Fikellura pottery*, p. 46, K. 11 și Q 23, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 2. Amfora din Altenburg, *Fikellura pottery*, p. 15, este suspectă de incizii moderne.

⁵ R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 98.

⁶ S.I. Капошина, *Из истории греческой колонизации нижнего побужья*, în *Ольвия и нижнее побужье в античную эпоху*, MIA, 50, Moscova, 1956, fig. 11/1; R.V. Schmidt, *Греческая архаическая керамика Мирмекия и Тиритаки*, în *Боспорские города*, MIA, 25, Moscova, 1952, fig. 3. Descrierile sînt prea sumare pentru a putea face apropieri mai strînse de grupele din *Fikellura pottery*.

⁷ R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 98.

⁸ Legături comerciale între cele două insule, încă de la sfîrșitul sec. VII î.e.n., G. Glotz, *Histoire grecque*, vol. I, p. 281.

⁹ R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 92.

¹⁰ *Les vases archaïques d'Histria*, p. 311.

Dacă determinarea centrelor care făceau parte din această *koivḗ* nu este deocamdată cu putință, devine totuși posibilă, în funcție de datările diferitelor grupe din studiul lui R.M. Cook, stabilirea momentului cînd ceramica Fikellura începe să pătrundă în Pont. Exemplarele de la Histria, Berezan, Olbia, Panticapaeum, Myrmekion și Tyritake nu sînt anterioare mijlocului sec. VI¹. Cercetările de la Histria din campania anului 1956 au permis stabilirea a trei nivele arhaice, iar pătrunderea ceramicii Fikellura are loc în perioada corespunzătoare celui de al treilea nivel datat prin ceramica attică între mijlocul secolului al VI-lea și sfîrșitul celui de al treilea sfert al acestui veac. Ceramica attică verifică, așadar, și confirmă datarea propusă de R.M. Cook pentru diferitele grupe din care fac parte exemplarele din regiunile N și V pontice. De aceea, credem că părerea autorului, privitoare la «săpăturile din afara ariei grecești orientale», care ar fi «de mică importanță pentru cronologia ceramicii Fikellura»², umbrește pe nedrept propria sa contribuție, atît de prețioasă în stabilirea cronologiei acestei categorii ceramice de la periferia lumii grecești.

Ținînd seama de condițiile istorice care permit dezvoltarea elementelor de cultură materială, ne putem explica de ce o pătrundere a ceramicii Fikellura în Pont nu a fost posibilă decît la mijlocul secolului al VI-lea. Înainte de această dată, alianța Rhodos-Samos era ostilă Miletului, care ținea Pontul sub supravegherea sa³. Frământările politice din sinul Miletului, începute curînd după primul deceniu al sec. VI și durînd circa 70 ani⁴, duc la slăbirea acestui control. Pe de altă parte, ascensiunea Samosului în cel de al treilea sfert al secolului al VI-lea explică abundența ceramicii Fikellura în regiunile N și V pontice, iar raritatea în aceste regiuni a ceramicii respective, după 525, ar putea fi consecința cuceririi Samosului de către perși⁵.

SUZANA DIMITRIU

К ВОПРОСУ О КЕРАМИКЕ СТИЛЯ ФИКЕЛЛЮРА ИЗ ПОНТИЙСКИХ ГОРОДОВ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Опубликованный Р. М. Куком новый керамический материал стиля Фикеллюра (в CVA, British Museum, вып. 8) является ценным вкладом в изучение греческой керамики восточного образца; румынским археологам необходимо с ним познакомиться, тем более что в этот выпуск входит и материал из Истрии, включенный в группы, уже в 1934 г. установленные Р. М. Куком в его труде *Fikellura pottery*.

¹ Excepție face singurul fragment Histria B 2708, grupul B 11 a, care ar putea fi încadrat între anii 560—550 î.e.n.

² R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 86.

³ G. Glotz, *op. cit.*, p. 281.

⁴ Herodot, V, 28.

⁵ G. Glotz, *op. cit.*, p. 281, 285.

Керамика стиля Фикеллюра из Истрии может войти в 12 из 26 существующих групп. Если рассматривать ее вместе с керамикой того же стиля, обнаруженной в понтийских городах Березани, Ольвия, Пантикапея, Мирмекий и Тиритаке, то на основании комментариев Р. М. Кука можно уловить момент начала проникновения этой керамики в Причерноморье, а также продолжительность ее ввоза из родосско-самосской области в период, соответствующий третьей четверти VI в. до н. э. Начало можно датировать периодом, незначительно предшествующим половине данного века.

QUELQUES PRÉCISIONS AU SUJET DE LA CÉRAMIQUE DE FIKELLURA DES VILLES PONTIQUES

RÉSUMÉ

La publication par R. M. Cook (CVA, British Museum, fascicule 8) d'un nouveau lot de céramique du style Fikellura représente une précieuse contribution à l'étude de la céramique grecque orientalisante; il est d'autant plus nécessaire qu'elle soit connue des archéologues roumains, que ce fascicule renferme également des matériaux provenant d'Histria, qui ont été insérés dans les groupes établis dès 1934, par le même auteur, dans son étude sur la *Fikellura Pottery*.

La poterie Fikellura d'Histria peut rentrer dans 12 des groupes connus. Si on la prend en considération en même temps que la poterie de même style, découverte dans les stations pontiques de Bérézan, Olbia, Pantycapée, Myrmékion et Tyritake, on peut entrevoir — en se fondant sur les notes de R.M. Cook — le moment où cette céramique a commencé à pénétrer dans le Pont, ainsi que la durée de son importation de la région de Rhodes et de Samos pendant une période qui correspond au troisième quart du VIe siècle avant notre ère, le début pouvant être fixé un peu avant le milieu du dit siècle.
